

**Cuiavian University
in Włocławek**

**LEGAL SCIENCE AND EDUCATION
IN UKRAINE AND EU COUNTRIES:
A PARADIGM SHIFT**

Collective monograph

Włocławek,
Poland
2021

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 5 dated 29.06.2021*

Reviewers:

dr **Wiesław Pędziak**, Cuiavian University in Wloclawek;
dr **Elżbieta Nowakowska**, Cuiavian University in Wloclawek;
dr **Mirosława Struś**, Cuiavian University in Wloclawek.

**Legal science and education in Ukraine and EU countries: a
paradigm shift** : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija
Publishing”, 2021. 488 p.

CONTENTS

SECTION 1. Guarantees of environmental rights in Ukraine: in the context of scientific and regulatory differentiation (Antoniuk U. V.)	1
1. General and special (resource) guarantees of environmental rights in Ukraine	2
2. State guarantees of environmental rights in Ukraine	15
3. Municipal guarantees of environmental rights in Ukraine	25
4. Public guarantees of environmental rights in Ukraine	41
SECTION 2. The influence of the concept of «connection» on the solution of certain issues criminal law (Benkivskyi V. O.)	63
1. Methodological characteristics of connections: criminal law aspect ...	64
2. The value of non-causality in the theory of criminal law	76
SECTION 3. Methodology of interdisciplinarity and transdisciplinarity in a modern legal science: problems and prospects of the municipal law development (Haliakhmetov I. A.)	88
1. Philosophy of science and technology of <i>ius municipale</i> research	91
2. Modern methodology of the municipal law	101
SECTION 4. The nature and significance of the terms in the contractual obligations (Guyvan P. D.)	111
1. Temporal dimensions of civil obligation	112
2. Fulfillment of contractual obligations in time	118
3. Liability for overdue monetary obligation	124
SECTION 5. Theoretical bases of research of operative-search counteraction to crime in the sphere of public procurements in Ukraine (Darahan V. V., Voloshyna M. O.)	137
1. The state of scientific development of problems of operative-search counteraction to crimes in the sphere of public procurement.....	137
2. Methodological approaches to the study of problems of operational and investigative counteraction to crimes in the field of public procurement.....	157
3. Theoretical and methodological principles of economic security in the field of public procurement.....	169

SECTION 6. Guarantees of interaction of the State Bureau of Investigations with public authorities (Dragonenko A. O.).....	191
1. The main content and forms of interaction of the State Bureau of Investigation with public authorities	192
2. Classification of guarantees of legality of interaction of the state bureau of investigations with public authorities.....	203
SECTION 7. Reform of the institutional model of pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economics: organizational, administrative, legal and procedural problems (Ivanytskyy S. O.)	214
1. Building an institutional model for pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economics.....	214
2. Optimization of the procedural competence of the Economic Security Bureau of Ukraine	222
SECTION 8. Digitization of the criminal process: yesterday, today, tomorrow (Krytska I. O.).....	237
1. “Yesterday” (what has already been introduced and taken into account in domestic law)	238
2. “Today” (those areas that can already be improved on the basis of existing regulations)	241
3. “Tomorrow” (potential “futuristic” vectors of criminal proceedings in this direction).....	250
SECTION 9. The institute of the bar in Ukraine and Moscow State in 15–17th centuries: comparative historical research (Kudin S. V.)	258
1. The establishment and development of the institute of the bar in Ukraine.....	259
2. Legal Profession in the Moscow State.....	269
SECTION 10. The main tendencies of the development of the science of criminal procedure in Ukraine in the current conditions (Murzanovska A. V.).....	285
1. The science of criminal procedure: the search of a new paradigm	286
2. The tendencies of the development of the science of criminal procedure	294

SECTION 11. The value of the “freedom” category in the context of the problem legal culture (Protosavitska L. S.).....	311
1. Freedom as a value in the philosophical and legal heritage of human civilization	312
2. The value of freedom in the context of the problem of legal culture	322
3. Freedom as a value of the rule of law	327
SECTION 12. Some problems of serving convicted women of punishment in the form of division of freedom in Ukraine (Reznichenko H. S.)	336
1. The need to reform correctional colonies intended for the maintenance of convicted women	337
2. Alcoholism and drug addiction among convicted women	343
3. Resocialization of women released from places of deprivation of freedom.....	350
SECTION 13. Legal regulations of the adoption procedure in Ukraine (Tatulych I. Yu.)	361
1. Legal procedure for initiating adoption cases	363
2. Consideration of the case and adoption of a court decision	370
SECTION 14. Medical and social examination: theoretical and legal aspect (Triukhan O. A.)	384
1. The historical and legal aspect of the establishment and development of a medical and social examination	385
2. Current status and directions for improving MSEC in terms of disability confirmation: contemporary problems	389
3. Procedure for appealing against MSEC decisions: a review of current case law	396
SECTION 15. Legal nature of the agreement on provision of marketing services (Fedosenko N. A).....	406
1. The legal nature of marketing services as an object of civil rights	407
2. The concept and characteristics of the contract for the provision of marketing services	411

SECTION 16. Voting rights for incapacity people in Ukraine and another countries (Filipska N. O.)	429
1. Capability qualification for people with psycho-intellectual disability	431
2. Experience of foreign countries of providing access to voting for people with psycho-intellectual disability	439
SECTION 17. A problem of the mixed (difficult, double) form of guilt is that qualification of criminal offences in the field of intellectual property (Kharchenko V. B).....	453
1. Guilt and its forms is in composition criminal offences in the field of intellectual property	454
2. Features of psychical activity are in relation to violation of rights on the objects of intellectual property	463
3. Qualification of criminal offences is in the field of intellectual property with the mixed (double) form of guilt	468

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВІДБУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ЖІНКАМИ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Резніченко Г. С.

ВСТУП

Проблеми жіночої злочинності стосуються будь-якої держави на будь-якому етапі її розвитку. У 2020 році в Україні було засуджено 70 375 осіб, з них жінок 8 617, або 12,2%. У загальній структурі злочинності жіноча злочинність має незначний відсоток, але її наявність вже сам по собі негативний фактор. Це пов'язане із тим, що жінка виконує важливі суспільні ролі, зокрема вона є носієм моральних цінностей, берегинею родини, вихователем для своїх дітей. Саме тому жінки, що перебувають у місцях позбавлення волі, не можуть у повній мірі, а деякі взагалі виконувати свої суспільні ролі, що негативно впливає на саму жінку, її родину. За даними Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на травень 2021 року в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, трималося 49 720 осіб, із них жінок 1 181.

Перебуваючи у місцях позбавлення волі, засуджені жінки стикаються із безліччю проблем, серед яких не останнє місце займає стан виправних колоній, у яких жінки відбувають покарання у виді позбавлення волі, оскільки на сьогодні в Україні спостерігається ситуація, коли виправні установи, призначені для утримання засуджених чоловіків та жінок, є практично ідентичними, відмінності полягають у деяких режимних вимогах, а в усьому іншому ми можемо констатувати арифметичну рівність умов перебування чоловіків та жінок у виправних колоніях. Окрім цього, під час відбування покарання у виді позбавлення волі, жінки стикаються із погіршенням стану здоров'я, у тому числі загостреннями вже наявних захворювань (алкоголізму чи наркоманії). Після закінчення відбування покарання засуджені жінки починають стикатися із проблемами ресоціалізації. Суспільство занадто упереджено ставиться до жінок, що звільнились з місць позбавлення волі. Їх світогляд часто змінюється, проте не повністю, а частково. Для них так само залишаються важливими відносини з родиною, друзями, близькими, а успішність ресоціалізації не в останню чергу залежить від того, наскільки близькі люди допоможуть засудженій жінці стати повноправним членом суспільства. Але важливу роль у ресоціалізації має не тільки оточення, до якого

повертається жінка, а також і її можливість самореалізуватися у суспільстві шляхом отримання освіти та працевлаштування.

Ці проблеми є не єдиними, але найбільш значущими та такими, які суттєво впливають на ефективність виконання і відбування засудженими жінками покарання у виді позбавлення волі та їх повернення після звільнення як повноправного члена суспільства.

1. Необхідність реформування виправних колоній, призначених для утримання засуджених жінок

Уже в 70-ті рр. XX ст. на міжнародному рівні було визнано, що виправні заклади в усьому світі для жінок значно гірші, ніж аналогічні установи для засуджених чоловіків¹. У деяких дослідженнях виконання покарання у виді позбавлення волі лише окремі абзаци були присвячені особливостям утримання в ув'язненні засуджених жінок в окремих країнах світу. Якщо звернутися до спеціального дослідження М.П. Мелентьєва з проблем пенітенціарної системи зарубіжних країн, знайдемо досить конкретний опис особливостей умов утримання жінок в Індії та Канаді. Зокрема, автор визначає, що державний комітет по пенітенціарній реформі в Індії рекомендує відправляти жінок не у в'язниці, а в так звані заборонні дома, а також не направляти до в'язниць жінок на невеликі строки, оскільки вони можуть підпасти під негативний вплив злочинниць зі сталою антисоціальною спрямованістю. У Канаді, якщо жінка відбуває строк ув'язнення понад два роки, мають бути створені умови поведінки, наближені до умов її співжиття в суспільстві до ув'язнення. Це має здійснити будь-яка організація (державна, приватна), у віданні якої перебуває в'язниця. Надається особлива увага під час відбування покарання навчанню жінок суто жіночих спеціальностей: організовуються курси медичних сестер, підготовки перукарів тощо². Отже, визнається недоцільним засудження жінок на незначні строки ув'язнення. А якщо перебування в місцях позбавлення волі має тривати понад два роки, мають бути створені умови для збереження соціальних функцій та ролей жінки.

Досить цікавими є результати окремих спеціальних досліджень, здійснених на підставі аналізу міжнародного досвіду з відправлення кримінального правосуддя щодо жінок. Ці дослідження доводять, що ступінь суворості реалізації кримінальної відповідальності щодо засуджених жінок на всіх стадіях карного правосуддя є вищим, ніж щодо чоловіків (за інших рівних умов). Висновки французьких фахівців, які досліджували практику притягнення жінок до

¹ Доклад Рабочей группы экспертов по подготовке рабочей сессии пятого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. *Международный обзор уголовной политики*. 1977. № 33. С. 90.

² Пенитенциарные системы зарубежных стран : учебно-практическое пособие / сост. В.И. Гуржий, М.П. Мелентьев. К. : РИО МВД Украины, 1993. С. 31-32.

кримінальної відповідальності, ґрунтуються на тих даних, що жінки частіше, ніж чоловіки, підлягають попередньому ув'язненню, а строки покарання, які вони реально відбувають, більш тривалі. Американські вчені вказують на той факт, що жінки, порівняно із чоловіками, піддаються арешту за менш тяжкі злочини (дрібні крадіжки, шахрайство, проституцію). Водночас мотиви, характер злочину, досить низький рівень рецидиву серед жінок переконливо доводять, що вони не становлять особливої загрози для безпеки суспільства. Результати дослідження функціонування спеціальних судів та закладів для вирішення питання відповідальності неповнолітніх за неправомірну поведінку дозволили американським ученим дійти висновку, що в таких установах систематичної дискримінації зазнають правопорушники жіночої статі, яких карають за провини, за які до осіб чоловічої статі заходи взагалі не вживаються; що існують подвійні стандарти оцінки неправильної поведінки в сім'ї (один – для хлопців, інший – для дівчат)³.

Досліджуючи питання реформування виправних установ, призначених для утримання засуджених жінок, ми звернули увагу на таку проблему.

У статті 93 Кримінально-виконавчого кодексу України сказано: «Засуджений до позбавлення волі відбуває весь строк покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого»⁴. Цей законодавчий припис стосується як засуджених чоловіків, так і жінок. Але уважне вивчення Переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, який затверджений Наказом Міністерства юстиції України 10 травня 2017 року № 1519/5 дає можливість зробити висновок, що далеко не у кожному регіоні України створено установу, призначену для утримання засуджених до позбавлення волі жінок⁵.

Згідно зі статтею 133 Конституції України, систему адміністративно-територіального устрою України складають 24 області, 1 автономна республіка (АР Крим) і 2 міста зі спеціальним статусом – Київ та Севастополь. Проте виправні колонії, призначені

³ Меркулова В. О. Міжнародні тенденції у сфері реалізації кримінально-правової відповідальності жінок, які скоїли злочин: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 1999. № 4. С. 88.

⁴ Кримінально-виконавчий кодекс : Закон України від 01.01.2004 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

⁵ Перелік найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 10.05.2017 № 1519/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1519323-17>.

для утримання засуджених жінок, розташовані тільки у 9 областях з 24, визначених Конституцією України⁶. Окрім цього, розподіл виправних колоній, призначених для утримання засуджених до позбавлення волі жінок, не є рівномірним. Так, найбільша кількість жіночих виправних колоній зосереджена у віданні Південно-Східного та Північно-Східного міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації. У їх віданні перебуває 7 жіночих виправних колоній. Ще 6 жіночих виправних колоній, підпорядковуються Західному, Південному та Центральному міжрегіональним управлінням з питань виконання кримінальних покарань та пробації. На території Центрально-Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації взагалі не функціонує жодної жіночої виправної колонії. Отже, вбачається нерівномірний розподіл жіночих виправних установ із більшою їх концентрацією у центрі, на сході та півночі країни та мізерною концентрацією на півдні та заході країни. У такий спосіб порушується законодавчий припис щодо відбування засудженим покарання у виді позбавлення волі у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження, а також опосередковано порушуються соціально корисні зв'язки засуджених жінок із сім'єю, колишнім позитивним оточенням друзів, співпрацівників. Окрім цього, збільшуються витрати на направлення засудженої до місця відбування покарання.

Ще одна проблема, що опосередковано також впливає на порядок виконання покарання у виді позбавлення волі щодо жінок, пов'язана із тим, що частина 2 статті 92 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює вимогу щодо роздільного тримання вперше засуджених до позбавлення волі та тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Окрім цього, статтею 18 Кримінально-виконавчого кодексу встановлено, що жінки, засуджені до позбавлення волі за злочини будь-якого ступеня тяжкості, повинні відбувати призначене покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання. Із загальної кількості виправних колоній, призначених для утримання засуджених жінок, тільки 5 колоній є такими, що призначені для тримання неодноразово засуджених до позбавлення волі жінок, дві з яких розташовані у Тернопільській області та по одній – у Луганській (яка тимчасово не контролюється українською владою), Полтавській областях та у м. Чернігові. Отже, стосовно неодноразово засуджених до позбавлення волі жінок виконання вимог статті 93 Кримінально-виконавчого кодексу України стає ще складнішим, оскільки колонії, призначені для їх утримання, розташовані всього у 4 з 27 регіонів України.

⁶ Конституція України : Закон України від 28.06. 1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Із цього приводу доцільним є аналіз деяких досліджень, в яких розглядається проблема виконання позбавлення волі щодо жінок і міститься висловлювання з приводу доцільності утворення зовсім інших, відмінних від чоловічих, кримінально-виконавчих установ.

С.В. Нікітенко пропонує за аналогією до розробленої системи ювенальної юстиції вивчити та розробити питання феміністичної юстиції, що повинна враховувати кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі аспекти жіночої злочинності. Складовою частиною цього питання пропонують розглядати положення кримінально-виконавчого законодавства щодо визначення специфіки порядку та умов утримання жінок в ізоляції. Доводиться, що психофізіологічні особливості жінок мають позначитися на створенні нових жіночих установ у тих регіонах, де вони відсутні, та розукрупненні існуючих⁷.

І.В. Корзун пропонує утворити муніципальні (обласні) кримінально-виконавчі колонії для жінок з відповідним посиленням та законодавчим регулюванням діяльності психолого-психіатричних служб, із визначенням статусу працівників цих служб як таких, що не перебувають у підпорядкуванні та службовій залежності від адміністрації установи⁸. Заслуговують на увагу пропозиції забезпечити для жінок можливість проживання в окремих кімнатах, в яких життєві умови мають бути наближені до побутових умов на волі⁹.

В.А. Бадира, професор В.О. Меркулова, професор Т.А. Денисова, які пройшли шлях від керівників виправно-трудових установ до науковців, які присвятили свої роботи саме проблемам реалізації кримінальної відповідальності щодо жінок, доводять, що проблема особливостей виконання покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок має зайняти належне місце у кримінально-правовій, кримінально-виконавчій політиці держави. Актуальність цього питання зумовлюється наявністю більш сильного впливу позбавлення волі на особистість жінки. Аналіз поведінки засуджених жінок, які перебувають у місцях позбавлення волі (стан, характер правопорушень, загальна обстановка в жіночих установах, ступінь антисоціальних настанов, особливе значення індивідуального психолого-педагогічного впливу у процесі виправлення), надає достатні підстави для існування суттєво відмінних від чоловічих за режимними вимогами видів установ

⁷ Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насиленницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. С. 16-17.

⁸ Корзун И.В. Криминологическая характеристика и профилактика женской преступности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., ВНИИ МВД РФ, 1994. С. 21.

⁹ Тросюк Н. Христианская программа в латвийской женской тюрьме. Аспект: Інформаційний бюлетень. 2004. № 1 (11). С. 47.

для утримання засуджених до позбавлення волі жінок^{10,11,12,13}. Проблема специфічності умов та порядку утримання в місцях позбавлення волі засуджених жінок є складовою частиною більш загального питання гендерної експертизи кримінального та кримінально-виконавчого права.

Безумовно, соціальна сутність гендеру відтворюється в особливих психологічних якостях, здібностях та різновидах діяльності жінки, специфічному сприйнятті нею дійсності та реагуванні на неї, а отже, особливій суспільній поведінці. Хоча здебільшого наголошується на тому, що гендер відтворює соціальну унікальність особи, а не біологічну, проте загальноновизнаним є той факт, що специфічні ролі та функції, що виконує жінка в суспільстві, є відтворенням певних її психофізіологічних особливостей^{14,15,16,17}. Правильною є точка зору тих науковців (О.М. Костенко), які вважають, що соціальна природа статі людини має розглядатися як вища форма розвитку біологічної природи людей чоловічої і жіночої статі, що означає таке: біологічна різниця між чоловіком і жінкою повинна адекватно відбиватися в соціальній різниці між ними¹⁸.

Засуджені жінки потребують на особливу увагу при застосуванні карально-виховних заходів впливу. На думку фахівців, специфіка перебування жінок у місцях позбавлення волі полягає не в якійсь особливій і загальної природі жінки, а у функції материнства, що виконувалася більшістю жінок або має виконуватися в майбутньому. Отже, редукція до чоловічої моделі поведінки, на яку розрахована пенітенціарна система, на думку В.А. Бадири, зумовлена не якимись гендерними особливостями чоловіків, а саме відсутністю функції

¹⁰ Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. С. 82.

¹¹ Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. С. 1.

¹² Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. С. 190, 191, 225, 226.

¹³ Шулежко Т.А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудових установах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. С. 21.

¹⁴ Дашковська О. Гендер і право: логіко-понятійний аналіз. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 16.

¹⁵ Котюк І.І., Костенко О.М. Кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче право України: гендерна експертиза. К. : Логос, 2004. С. 114.

¹⁶ Митина О.В. Женское гендерное поведение в социальном и кроскультурном аспектах. *Общественные науки и современность*. 1999. № 3. С.179.

¹⁷ Трубников В., Яровой А. Гендерные аспекты уголовно-исполнительного права Украины. *Аспект: Інформаційний бюлетень*. 2004. № 2. С. 23.

¹⁸ Костенко О.М. Гендерний аналіз Кримінально-виконавчого кодексу України за формулою «рівність через адекватність». *Проблеми пенітенціарної теорії та практики: Щорічний бюлетень* / За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А.А. Музики. К. : КЮІ КНУВС, 2005. № 10. С. 69.

материнства, яка й шкодить своїми зайвими потребами пенітенціарній системі. Саме такий підхід, на її думку, підтверджує той факт, що існування здебільшого чоловічої системи відбування покарання є даниною тому, що так набагато легше через невизнання (ніби за відсутністю) проблем материнства. Тому виправні системи організовані і функціонують саме відповідно до потреб засуджених чоловіків, саме їхні особливості беруться до уваги при проектуванні, розробленні заходів впливу та безпеки, порядку та умов відбування покарання. Часто правила, що визначають правовий статус засуджених жінок, є певним доповненням до звичайних положень, що розраховані на чоловіків^{19,20}.

У спеціальних дослідженнях зазначених науковців доводиться, що кримінально-виконавча система та організація діяльності установ з виконання покарання у виді позбавлення волі щодо жінок потребують концептуального переосмислення. Необхідно переглянути структуру та види установ для утримання жінок, позбавлених волі, виробити соціальну базу для відповідної системної декриміналізації самого феномена місця відбування покарання у виді позбавлення волі щодо жінок або ж для їх суттєвого реформування^{21,22,23,24}. Докорінна реформа пенітенціарної системи зумовлюється також, на думку деяких учених (Г.О. Усатий), необхідністю застосування кримінально-правового компромісу, за допомогою якого можна значно зменшити перевантаження місць позбавлення волі²⁵.

Достатньою підставою для визначення специфічності умов та порядку утримання в місцях позбавлення волі засуджених жінок є особливості кримінологічної, кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристики засуджених жінок, які вперше відбувають покарання у виді позбавлення волі. Питому вагу серед них складають ті жінки, до яких є можливим застосування альтернативних видів покарань, не пов'язаних із тривалою ізоляцією від суспільства (обмеження волі, можливо, арешт). Дані дослідження доводять те, що

¹⁹ Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. С. 82.

²⁰ Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. С. 1, 10.

²¹ Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. с. 82.

²² Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. С. 1, 10.

²³ Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. С. 190, 191, 225, 226.

²⁴ Шулежко Т. А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. С. 21.

²⁵ Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс : монографія. К. : Атіка, 2001. С. 102.

жінкам меншою мірою притаманні стійкі злочинні переконання. Не заперечуючи той факт, що на поведінці засуджених жінок у місцях позбавлення волі суттєво позначається афективний стан, психотравмуючі переживання, що не в останню чергу зумовлюються умовами відбування покарання, маємо все ж таки підкреслити, що більшість жінок не піддається стягненням за період відбування покарання, має по декілька заохочень. Отже, є підстави для висновку, що процес виправлення більшості засуджених жінок відбувається в більш оптимальні строки.

Візьмемо до уваги процеси реформування пенітенціарної системи, які здійснюються Міністерством юстиції України, зокрема й передбачені «Концепцією реформування (розвитку) пенітенціарної системи України»²⁶, що передбачає таке: «будівництво нових <...> установ виконання покарань у великих містах України в рамках державно-приватного партнерства». Вважається за доцільне розукрупнення існуючих та створення нових муніципальних виправних колоній, призначених для утримання засуджених жінок, у кожному регіоні України, розрахованих на незначну кількість засуджених жінок. Згідно з даними Державної кримінально-виконавчої служби, станом на 1 травня 2021 року у виправних колоніях, призначених для утримання засуджених жінок, утримувалася 1 181 особа. Для порівняння у 79 кримінально-виконавчих установах станом на 1 травня 2021 року трималися 31 240 осіб²⁷. Отже, частка жінок серед усієї маси засуджених є незначною. Відповідно, є доцільність у створенні муніципальних виправних колоній, призначених для утримання засуджених жінок, розрахованих не більше ніж на 20 місць. У такий спосіб буде досягнуто виконання вимог Кримінально-виконавчого законодавства, а також міжнародних стандартів поводження із засудженими.

2. Алкоголізм та наркоманія серед засуджених жінок

Доведено, що тривале перебування засудженої жінки в місцях позбавлення волі негативно позначається на її загальному фізичному та психічному стані, а отже, на здоров'ї взагалі.

Головне питання полягає в тому, чи зацікавлене суспільство зберегти здоров'я цієї категорії осіб. Йдеться про те, що, згідно з принциповими визначеннями кримінального та кримінально-

²⁶ Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>.

²⁷ Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 1 травня 2021 року. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-01.05.2021.pdf>.

виконавчого законодавства, покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ст. 50 КК, ст. 1 КВК). Отже, маємо розуміти, що суспільство зацікавлене в тому, щоб стан здоров'я засуджених під час відбування покарання суттєво не погіршився.

На особливу увагу заслуговують особи, які примусово лікуються від алкоголізму та наркоманії. У спеціальних дослідженнях доводиться, що залежність певної категорії жінок від алкоголізму, наркоманії зумовлюється певною мірою їхніми спільними природними властивостями, зокрема, слабкістю вольової сфери, що в сукупності з обмеженими фізичними можливостями призводить до більш швидкого процесу переростання вживання алкоголю (наркотиків) у зловживання, надалі – у захворювання на алкоголізм (наркоманію). Ці психічні аномалії значно знижують опір жінок впливу конфліктної ситуації, створюють перепони для розвитку соціально позитивних властивостей особи, що необхідні їй для адаптації в зовнішньому середовищі, послаблюють механізм внутрішнього контролю, полегшують учинення ситуативної злочинності²⁸.

До цього часу є актуальними узагальнення висновків судово-психіатричної експертизи, що в 70-і рр. XX ст. щодо жінок зробила Т.М. Явчуновська: хронічний алкоголізм серед жінок превалює над чоловічим майже на 5%; особливістю цього захворювання серед жінок є більш короткий строк алкоголізації порівняно із чоловіками та більш глибокі ураження центральної нервової системи та психіки; серед жінок, хворих на хронічний алкоголізм, виявляються здебільшого психічні патології (психопатія, травматична епілепсія, олігофренія у формі легкої дебільності)²⁹. Отже, виправний вплив у місцях позбавлення волі без урахування стану жінок, хворих на алкоголізм, є неефективним, потребує комплексного медичного та соціального втручання у процес ресоціалізації засуджених.

У 2005 році автор цієї статті проводила дослідження особливостей виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, де серед іншого вивчався розподіл засуджених жінок відповідно до призначеного лікування від алкоголізму та наркоманії. Зрозуміло, що зараз ці відомості вже є застарілими, але приймаючи до уваги відсутність сучасних спеціальних переписів засуджених, отримані відомості додатково ілюструють стан захворюваності засуджених жінок на алкоголізм та наркоманію.

²⁸ Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. С. 40.

²⁹ Явчуновская Т. М. Влияние алкоголизма как вида психической аномалии на преступность среди женщин. Личность преступника и уголовная ответственность (правовые, криминологические проблемы). Саратов, 1981. С. 64.

За даними анкетування, 56% становлять особи, які лікуються від наркоманії, і лише 44% – від алкоголізму³⁰.

За загальним правилом зловживання алкогольними напоями суттєво позначається на особистості людини, спричиняє її деградацію. Доведено, що більшість злочинів учиняється в стані алкогольного сп'яніння. Результати спеціальних досліджень проблем віктимологічних аспектів пияцтва, наркоманії надали підстави вченим стверджувати, що під впливом алкоголю вчиняється 2/3 навмисних тяжких злочинів проти особи³¹. Не є винятком така ситуація й щодо жіночої злочинності. За окремими даними, 90% жінок, які вчинили умисне вбивство на сімейно-побутовому ґрунті, перебували у стані алкогольного сп'яніння, в аналогічному стані перебувало 55% жінок, які вчинили крадіжку із проникненням до приміщення³². Так, за даними О.В. Радзивілової, яка досліджувала випадки судово-психіатричних та комплексних судових психолого-психіатричних експертиз щодо жінок, які притягувались до кримінальної відповідальності за злочинні посягання на життя та здоров'я особи (2010–2016 рр.), зі 114 випадків проведення експертного аналізу стосовно жінок, які притягувались до кримінальної відповідальності за агресивні злочинні дії проти життя та здоров'я, 79 осіб (69,3%) вживали алкогольні напої на період вчинення злочину. Аналіз матеріалів провадження показав, що в 61 випадку (77,2%) нанесення тілесних ушкоджень відбувалось під час конфлікту на фоні сумісного вживання алкогольних напоїв. У в таких випадках найчастіше знаряддям злочину виступав ніж, приготовлений для нарізання закуски. Лише у 18 випадках (22,8%) жінки вживали алкогольні напої перед суспільно небезпечним діянням окремо від потерпілого.

До особливостей злочинів, які вчиняли жінки у стані сп'яніння, належить і те, що велика частина жінок у посткримінальний період взагалі не може згадати обставини правопорушення, пояснює власні злочинні дії впливом алкоголю. Так, 24,1% жінок взагалі не звернули увагу на факт нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, продовжували вживати алкогольні напої або лягали спати. Згодом під час надання показань жінки в 29,1% випадків не могли пояснити причини власних дій або пояснювали їх перебуванням в стані

³⁰ Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : монографія. Одеса : ОДУВС, 2009. С. 33.

³¹ Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2006. С. 283.

³² Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. С. 52.

алкогольного сп'яніння, 15,2% жінок трактували свої дії як випадкові (наприклад, потерпілий сам напорівся на ніж)³³.

Є всі підстави вважати, що питома вага цих осіб серед тих, хто вчиняє злочини, зростає. Доведено, що алкоголізм пов'язаний із тривалістю злочинної діяльності³⁴. Щодо жінок цей факт є додатковим підтвердженням поступової та інтенсивної деградації, соціальної дезадаптації жінок, які відбували покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, А.Т. Потємкіна на підставі аналізу спеціального перепису 1989 р. наводить такі дані: питома вага засуджених жінок, яким призначено примусове лікування від алкоголізму, серед осіб, які мають одну судимість, складала 22,9%; серед тих, хто мав дві судимості, – 28,2%; три – 35,3 %; чотири – 33,3%³⁵. За даними цього перепису, питома вага засуджених жінок, які утримувалися на загальному режимі і потребували примусового лікування від алкоголізму, значно перебільшувала аналогічну категорію засуджених чоловіків (у 1989 р. ці дані становили 26,9% серед жінок та 17,2% серед чоловіків).

Наступна проблема, яка потребує свого дослідження – це стан захворюваності засуджених жінок на наркоманію.

Відповідно до даних останнього перепису, що проводився в Україні в 1989 р., питома вага засуджених жінок, яким призначено примусове лікування від наркоманії, серед осіб, які мають одну судимість, складала 4,2%; серед тих, хто мав дві судимості, – 3,9%; три – 1,3%; чотири – 0,8%³⁶. Отже, зі збільшенням судимостей зменшується кількість осіб, які потребують примусового лікування від наркоманії, що посилює актуальність та важливість питання ефективності лікування саме в установах, у яких відбувають покарання жінки, які вперше позбавлені волі.

За сучасних умов відсутності належних медикаментів лікує практично лише факт перебування в місцях позбавлення волі, психологічний та психіатричний вплив, відсутність можливості отримати алкогольні напої, наркотики. У зв'язку із цим сьогодні суди не завжди у вирокі призначають примусове лікування від алкоголізму та наркоманії особам, які потребують цього. До того ж підставою для таких міркувань є аналіз практики правозастосування та зіставлення змісту окремих законодавчих положень із цього приводу. Так, за

³³ Радзивілова О. В. Психосоціальні особливості жінок, які вчинили насильницькі злочини у стані алкогольного сп'яніння. Психологічний часопис. 2017. № 5 (9). С. 141-142, 144-145.

³⁴ Михлин А.С. Роль социальных и демографических свойств личности в исправлении и перевоспитании осужденных к лишению свободы. М.: ВНИИ МВД СССР, 1970. С. 194.

³⁵ Потемкина А. Т. Характеристика осужденных женщин, отбывающих наказание в ИТК. Специальная перепись 1989 г. М. : НИИ МВД РФ, 1993. С. 34.

³⁶ Потемкина А. Т. Характеристика осужденных женщин, отбывающих наказание в ИТК. Специальная перепись 1989 г. М. : НИИ МВД РФ, 1993. С. 34.

даними досліджень, у 1999 р. питома вага засуджених жінок, які піддавалися примусовому лікуванню від цих захворювань у місцях позбавлення волі, становила 32%³⁷. Згідно з даними анкетування, проведеного автором статті у 2005 році, це майже на 9% менше, у той час як кількість злочинів, учинених жінками в стані алкогольного сп'яніння, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, збільшується. Так, у 2017 році за всі види наркозлочинів (ст. ст. 305–320 КК України) в Україні засуджено 1 155 жінок (або 10,5% від усіх засуджених жінок). З усіх засуджених за наркозлочини жінок 65% отримали судовий вирок за зберігання наркотиків без мети збуту (ст. 309 КК України)³⁸.

Надання наркологічної допомоги засудженим в установах Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюється відповідно до наказу МОЗ України від 21.09.2009 № 681 «Про затвердження клінічних протоколів надання медичної допомоги зі спеціальності «наркологія»». У 48-ми установах виконання покарань діють наркологічні кабінети, якими надається профілактична, лікувально-діагностична та реабілітаційна медична допомога. Засуджені, які потребують надання наркологічної допомоги, отримують загальне підтримувальне лікування. Проблемними питаннями у сфері наркології залишаються такі: обмежені видатки на реалізацію вітчизняних профілактичних та реабілітаційних програм і на створення належної матеріально-технічної бази лікувально-профілактичних закладів для діагностики; відсутність спадкоємності у нагляді за хворими, які звільняються з місць позбавлення волі, особливо хворих на алкогольну та наркотичну залежності³⁹. Ці проблеми посилюються перехідним періодом реформи надання медичної допомоги засудженим.

За даними спеціального дослідження проблем запобігання наркотизму в Україні, динаміка поширення наркотиків за останні десятиліття свідчить про те, що збільшення кількості споживачів наркотичних засобів спостерігається з кінця 60-х рр. XX ст. У 1968 р. діагноз «наркоманія» був поставлений 2,5 тис. осіб. За даними МВС України, у 2017 році в Україні було 500 тисяч наркозалежних, з них 171,6 тис. вживали наркотики регулярно. Близько 5 тисяч

³⁷ Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. С. 40.

³⁸ ЖІНКИ та НАРКОТИКИ: 5 важливих фактів із судової статистики. URL: <https://www.legalife.com.ua/2018/03/20/zhinky-ta-narkotyky-5-vazhlyvykh-faktiv-iz-sudovoi-statystyky/> (дата звернення 08.02.2021).

³⁹ Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні. URL: <http://www.ummda.org.ua> (дата звернення 29.01.2021).

наркозалежних не досягли 18 років⁴⁰. Проте вважається, що реальна кількість осіб, які вживають наркотики, в Україні наближується до мільйона осіб. До 80% наркозалежних осіб є віком до 30 років. Серед жінок основними причинами вживання наркотичних засобів визнано пізнання нових відчуттів та випробування себе (28%), низький рівень культури (36%)⁴¹.

Так, М.С. Басенко, яка досліджувала психологічні характеристики особистості жінок, які вживають наркотики, дійшла висновку, що зростання жіночої наркоманії супроводжується комплексом негативних наслідків, пов'язаних із тим, що жінка несе на собі основний тягар суспільної праці, є берегинею традицій суспільства, виховує нове покоління. Жіноча наркоманія безпосередньо пов'язана зі злочинністю, відсутністю будь-яких занять, супроводжується проституцією, захворюванням на СНІД. У 89,5% випадків жінка до вживання наркотиків вже мала комплекс схильності до цієї асоціальної поведінки, зорієнтованої здебільшого на отримання нових вражень, пов'язаних із наркотичним сп'янінням. Кількість жінок, які були випадково залучені до вживання наркотиків, становить 10,5%. Здебільшого схильність до вживання наркотиків зумовлювалася такими особливостями психологічних характеристик жінок цієї категорії: прагненням отримати нові відчуття та позитивні емоції без втрати будь-якої енергії; низьким рівнем контролю за поведінкою та емоціями; відсутність моральних та ціннісних перепон. Велике значення мала соціальна залежність жінки від близької людини, яка вживала наркотики. Автор доводить, що наркотик за незначний проміжок часу (3–5 років) призводить до соціальної, психологічної та фізичної деградації жінки. Жінка-наркоман у 80% випадків втрачає сім'ю, у 92% випадків припиняє займатися суспільно корисною працею⁴².

Дійсний стан захворювання жінок на алкоголізм та наркоманію зумовлює актуальність тієї позиції, що без загальносоціальних та медичних заходів на державному рівні цю проблему не вирішити. Тим більше, що важке фінансове становище у кримінально-виконавчій системі позначається на тому, що лікувальні заклади в установах з виконання покарань не отримують достатньої кількості та асортименту необхідних препаратів. Так, за даними моніторингової групи ХПГ, через реформування системи надання медичної допомоги засудженим з

⁴⁰ Страшна статистика: на сьогодні в Україні 500 тисяч наркозалежних. URL: <https://dyvys.info/2017/06/26/strashna-statystyka-na-sogodni-v-ukrayini-500-tysyach-narkozaleznyh/> (дата звернення 29.01.2021).

⁴¹ Пшенічний В.Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. С. 1.

⁴² Басенко М.С. Психологическая характеристика личности женщины, потребляющей наркотики и ее учет в воспитательной деятельности в местах лишения свободы : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Москва, 1991. С. 10.

березня 2018 року відсутні поставки ліків та фінансування придбання ліків в установах. Через це запаси медикаментів вже майже закінчилися. Адміністрація змушена писати листи із проханням надати в якості благодійної допомоги ліки. Такі листи направлені до фармацевтичних компаній, а також до органів місцевого самоврядування. На жаль, результатів такої переписки досі немає. Тим часом ліки закінчуються⁴³. За такого стану речей в установах з виконання покарання особливої актуальності набуває зміст та ефективність соціальної терапії щодо зазначеної категорії засуджених, що має включати трудову терапію, елементи виховної роботи і психотерапію⁴⁴. Потребує вирішення питання розширення мережі лікувальних установ і поліпшення умов та методик лікування наркоманів. Мають бути розроблені спеціальні державні лікувальні програми, розраховані на близьку та далеку перспективу, які б передбачали та були спрямовані на реальну ресоціалізацію наркоманів⁴⁵.

Сила та спрямованість зв'язків кримінальної поведінки та наркоманії жінок, на думку С.В. Нікітенко, трактується сьогодні неоднозначно і суперечливо. Проте не можна не погодитися з тим, що покращення наркологічної допомоги жінкам сьогодні вимагає нових диференційованих способів та засобів лікування, а також виховного впливу на основі особливостей клінічних закономірностей, наявних умов у диспансерах і місцях позбавлення волі. Аномальність індивідуально-психологічних особливостей жінок-наркоманок доводить необхідність їх корекції лише за допомогою медичних та психологічних засобів, без яких досягнення мети покарання неможливе. Доведена, наприклад, залежність переходу опійної наркоманії в жінок у другу стадію від конституційно-біологічних ситуаційних факторів. Зафіксована істотна роль компенсації психопатії у зв'язку зі зміною партнера, який не вживає наркотики, що значно впливає на можливості реабілітації після завершення курсу лікування⁴⁶.

На підставі вищенаведеного пропонується таких засуджених утримувати окремо від інших засуджених у спеціально створених лікувальних виправних закладах, в яких утримуються також ті, хто має

⁴³ Моніторинговий візит до Качанівської виправної колонії № 54. URL: <http://khpq.org/index.php?id=1534770449> (дата звернення 04.01.2021).

⁴⁴ Кротюк В.Т. Роль трудової терапії у виправленні засуджених, до яких застосовується примусове лікування / В. Т. Кротюк // Південноукраїнський правничий часопис. 2006. № 1. С. 33.

⁴⁵ Пшенічний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. С. 13.

⁴⁶ Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Харків, 2004. С. 12-13.

психічні розлади в межах осудності, хворі на туберкульоз, на СНІД, проте всі вони повинні утримуватися окремо відповідно до характеру захворювання. Перебуватимуть ці засуджені в лікувальних установах лише під час здійснення щодо них примусового лікування від алкоголізму та наркоманії, після чого суд має вирішити, до якої установи їх направити для подальшого відбування покарання⁴⁷.

На жаль, сьогодні відсутня офіційна статистика щодо кількості засуджених жінок, яким призначено примусове лікування, у тому числі від алкоголізму чи наркоманії, але така категорія засуджених існує. У зв'язку із перехідним періодом реформи надання медичних послуг засудженим на сучасному етапі відсутня можливість якісного лікування засуджених від алкоголізму та наркоманії. Це пов'язано із відсутністю ліків, застарілим устаткуванням, низькою оплатою праці медичного персоналу. Усі ці фактори у сукупності вимагають запровадження нових підходів до лікування цієї категорії засуджених. У зв'язку із цим пропонуємо категорію засуджених, які мають проблеми із здоров'ям і потребують лікування, тримати в спеціально створених лікувальних закладах, де відносно них відбувається лікування, після чого суд має вирішити, до якої установи їх направити для подальшого відбування покарання. Окрім цього, потрібно налагодити співпрацю між закладами, де відбувається лікування засуджених від алкоголізму чи наркоманії у виправних установах, та закладами надання медичних послуг після звільнення з місць позбавлення волі.

3. Ресоціалізація жінок, звільнених з місць позбавлення волі

Світогляд засуджених, які потрапляють у місця позбавлення волі, змінюється, проте невірною є думка стосовно того, що він стає зовсім іншим. Проілюструємо це на прикладі засуджених жінок. Щодо характеристики загальнозначущих позитивних людських якостей засуджених жінок наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Л.О. Шевченко здійснила дослідження особистісних особливостей засуджених жінок, які перебували у виправних установах України. Автор стверджує, що, крім цінності свого «Я», залишається найбільш вагомим цінність «вони», тобто ті, хто залишився на волі – сім'я, діти, близькі, друзі. Такі цінності, як «щасливе сімейне життя», «кохання», притаманні жінкам лише із часом, проведенням у колонії. На тлі значного розпаду сімей засуджених жінок ставлення їх до свого сімейного життя змінюється, минуле ідеалізується⁴⁸.

⁴⁷ Михлин А.С., Селиверстов В. И. Проблемы правовой реформы в сфере исполнения наказаний. Государство и право. 2002. № 6. С. 49.

⁴⁸ Шулежко Т. А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудових установах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. С. 18-19.

За даними дослідження, проведеного автором статті у 2005 році у виправній установі, призначеній для утримання засуджених жінок, під час анкетування 40,9% жінок вказали безпосередньо, що не були одружені до ув'язнення, проте майже 1,7% не змогли визначитися зі своїм сімейним станом, оскільки це радше особи, які перебували у фактичному шлюбі, або ж ті засуджені жінки, які все ще сподіваються на збереження тих відносин, яких уже немає. Той факт, що ці жінки не вказали себе в переліку осіб, які зберегли сім'ю, надає підстави визначити належність їх до категорії тих, які на час засудження сім'ї не мали або ж втратили її під час відбування покарання.

Перспективи утворити нову сім'ю під час відбування покарання дуже мізерні, ураховуючи особливості життєдіяльності засудженої жінки, яка перебуває в місцях позбавлення волі. Практично таких жінок не більше 1%. За даними останніх досліджень, дедалі більше скорочується питома вага засуджених, які мали на час учинення злочину сім'ю. Дедалі більше виправні установи заповнюються особами молодого віку, значна частина яких не тільки не могла утворити своєї сім'ї, а й втратила будь-які зв'язки з оточуючим світом⁴⁹.

Аналіз спеціальної літератури, присвяченої проблемам реабілітації звільнених із місць позбавлення волі, надає підстави стверджувати таке: єдине, що дійсно має першочергове значення для успішного початку чесного життя на волі, — це оточення, в яке особа повертається, підтримка родини, друзів, сприятлива соціально-економічна ситуація, а отже, можливість працевлаштування та забезпечення житлом. Ця позиція доводить, що за сучасних соціально-економічних умов перехідного періоду в Україні мають лише дбати про соціальне збереження особистості в умовах позбавлення волі, про що навіть і не згадується в законодавстві під час визначення цілей виконання покарання у виді позбавлення волі⁵⁰.

Останнім часом належну увагу науковці приділяють дослідженню проблем забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. За результатами спеціального дослідження, що було проведене в Україні у 2003 р., головними проблемами, що постали перед звільненими з місць позбавлення волі, є такі: проблема працевлаштування, житлова проблема, проблеми зі здоров'ям, сімейні стосунки та взаємини з близькими та родичами,

⁴⁹ Резніченко Г.С. Окремі аспекти соціально-демографічної характеристики жінок, засуджених до позбавлення волі. Вісник національного університету внутрішніх справ. Харків, 2006. № 32. С. 48-49.

⁵⁰ Панасюк М.Б. Проблеми реабілітації ув'язнених: західний досвід. Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. Київ, 2001. № 6. С. 10.

проблеми соціальної адаптації в сучасних умовах життя, взаємини в колективі та в суспільстві⁵¹.

Не можемо не погодитися із тезою, що була висловлена на міжнародному симпозиумі з питань пошуку альтернатив тюремному ув'язненню. Центри соціальної адаптації повинні бути докорінно перероблені, що потребує значних, але таких, що згодом повернуться у моральному та матеріальному плані, витрат. Переробка повинна здійснюватися з огляду на діяльність служби патронату. Необхідно збільшити (з професійними змінами) склад центрів, створити власне виробництво, змінити житлові умови, створити психологічну службу. Головним завданням центру повинно бути зменшення ймовірності повернення засудженого до кримінального осередку. Щоб вищевказане почало працювати, потрібно створити нову службу, що візьме на себе здійснення постпенітенціарної опіки. Зі створенням такої служби правозахисні організації зможуть більш активно та корисно займатися засудженими⁵².

Окрім цього, суспільство повинно змінювати ставлення до засуджених, які звільнилися з місць позбавлення волі, і не останню роль у цьому повинна відігравати держава. На рівні засобів масової інформації на державне замовлення повинна проводитися робота щодо зміни ставлення до осіб, звільнених з місць позбавлення волі, доведення того, що ці люди вже покарані державою за вчинене і суспільство повинно допомогти їм повернутися до загально-прийнятного життя на волі.

На законодавчому рівні закріплені певні заходи, направлені на допомогу засудженим у їх ресоціалізації. Зокрема, у 2015 році прийнято Закон України «Про пробацію». Одним із напрямів пробації є пенітенціарна пробація, а саме підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Погоджуємося із думкою, висловленою М.Ю. Кутеповим, що створення для засуджених, які звільнилися з місць позбавлення волі, умов щодо отримання житла, працевлаштування, правового, фінансового та медичного захисту буде сприяти процесу постпенітенціарної ресоціалізації⁵³.

⁵¹ Неживець О.М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. С. 12.

⁵² Марьяновский Г. Несостоявшиеся шаги судебно-правовой реформы. В поисках альтернатив тюремному наказанию : межд. симпозиум., 15-16 января 1997 г. С. 52.

⁵³ Кутепов М.Ю. Соціальна адаптація засуджених жінок як складова їх ресоціалізації. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 3. Том. 2. С. 96.

Проте сьогодні ресоціалізація та соціальна адаптація звільнених осіб проходить дуже складно, оскільки цей процес потребує фінансової підтримки з боку держави, але передбачені заходи не завжди встигають змінюватися відповідно до потреб суспільства.

Поняття «повноправний член суспільства» передбачає можливість особи користуватися усіма правами людини та громадянина, мати відповідні обов'язки. Як найяскравіший зразок розглянемо питання реалізації звільненням свого конституційного права на працю.

У 1998 році КМУ було затверджено Положення про порядок бронювання на підприємствах, в організаціях і установах робочих місць для працевлаштування громадян, які потребують соціального захисту № 578. У пункті 2 Положення зазначалося, що відповідно до ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення» держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування громадян, які потребують соціального захисту, в тому числі особам, звільненим після відбування покарання або примусового лікування. Звільненим необхідно було зареєструватися не пізніше календарного року з дня звільнення після відбування покарання в державній службі зайнятості як таким, що шукають роботу. У разі необхідності центри зайнятості організовували попередню професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації за рахунок коштів державного фонду сприяння зайнятості населення. У разі відмови у прийнятті на роботу таких громадян державна служба зайнятості стягувала з підприємства штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Одержані кошти могли бути спрямовані до місцевої частини державного фонду сприяння зайнятості населення і використані на фінансування витрат підприємств, які створюють робочі місця для працевлаштування зазначених категорій громадян понад встановлену квоту робочих місць за договорами з державною службою зайнятості. Дане Положення втратило чинність у зв'язку із набуттям у 2013 році чинності Закону України «Про зайнятість населення», який із змінами і доповненнями є чинним донині. Як і попереднє Положення, ЗУ «Про зайнятість населення» до категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, відносить осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування. Закон не передбачає відповідальності роботодавця за незабезпечення працевлаштування зазначеної категорії громадян в рахунок квоти, а, як і раніше, встановлює відповідальність тільки за відмову у прийнятті на роботу громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Закон конкретизував, що відповідальність настає за необґрунтовану відмову у працевлаштуванні таких осіб у двократному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої на момент виявлення порушення. Отже, на законодавчому рівні держава закріплює гарантії допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі, у їх працевлаштуванні. Розглянемо статистичні відомості, що

конкретизують ці положення. Станом на лютий 2019 року до ДУ «Центр пробації» було надіслано 363 запити щодо працевлаштування засуджених після звільнення, на них отримано позитивних відповідей 245, негативних – 4, але працевлаштовано тільки 3 особи. Ці відомості свідчать про небажання керівництва підприємств, установ та організацій приймати на роботу зазначену категорію громадян. Не в останню чергу це пов'язано із упередженим ставленням, недовірою до осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі. Окрім цього, співпраця центрів зайнятості населення із керівництвом підприємств, установ та організацій у частині забезпечення працевлаштування осіб, звільнених від відбування покарання, є недостатньою.

Погоджуємося із думкою А.В. Ульяновченка щодо необхідності розроблення механізму відшкодування роботодавцям, які можуть прийняти на роботу «бывших в'язнів», затрат на оплату праці названої категорії громадян пропорційно до відпрацьованого часу, який обліковується в таблиці обліку використання робочого часу, за місяць, але не більше встановленої законодавством України норми. Грошові кошти повинні надаватись роботодавцю щомісячно (протягом випробувального терміну) на основі поданої роботодавцем до центру зайнятості населення довідки про його затрати, що підлягають відшкодуванню, та завіреної в установленому порядку копії таких документів (табелі обліку використання робочого часу, розрахунково-платіжна відомість за видами оплати та платіжних документів, які підтверджують сплату роботодавцем податків до бюджету і позабюджетних фондів)⁵⁴. Отже, на законодавчому рівні повинні бути закріплені заходи щодо стимулювання роботодавця до прийняття на роботу такої категорії осіб.

Наступна проблема, на яку потрібно звернути увагу, пов'язана із розривом у професійно-технічному навчанні засуджених та реаліях потреб ринку праці.

Погоджуємося із думкою Н.Г. Калашник: «Державні центри зайнятості за напрямками своєї діяльності володіють інформацією щодо потреб регіону у кваліфікованих робітничих кадрах і можуть зорієнтувати навчальні заклади при установах на перспективу підготовки засуджених за цими професіями. Є необхідність опрацювати питання щодо можливості залучення коштів на фінансування програм професійно-технічного навчання засуджених, а також бронювання на підприємствах робочих місць для

⁵⁴ Ульяновченко А.В. Економіко-правові особливості регулювання суспільно корисної праці засуджених в Україні. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=7 (дата звернення 15.10.2021 р.)

працевлаштування осіб, які звільняються з установ після відбування покарання»⁵⁵.

На рівні засобів масової інформації на державне замовлення повинна проводитися робота щодо зміни ставлення до осіб, звільнених з місць позбавлення волі, доведення того, що ці люди вже покарані державою за вчинене і суспільство повинно допомогти їм повернутися до загальноприйнятого життя на волі. Окрім цього, на законодавчому рівні повинні бути розроблені та закріплені механізми стимулювання роботодавців до прийняття на роботу осіб, які звільнились з місць позбавлення волі. Керівництву установ виконання покарань доцільно більш активно співпрацювати із державними центрами зайнятості населення у частині визначення попиту на ринку праці і за можливості намагатися навчати засуджених відповідним професіям.

ВИСНОВКИ

Отже, на підставі вищенаведеного можна говорити про існування великої кількості проблем, з якими стикаються жінки, засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Говорячи про необхідність змін виправних установ, призначених для утримання жінок, та приймаючи до уваги процеси реформування пенітенціарної системи, яке здійснюється Міністерством юстиції України, вважаємо за доцільне розукрупнення існуючих та створення нових муніципальних виправних колоній у кожному регіоні України, призначених для утримання засуджених жінок та розрахованих на незначну кількість засуджених жінок. За даними Державної кримінально-виконавчої служби, станом на 1 травня 2021 року у виправних колоніях, призначених для утримання засуджених жінок, утримувалася 1 181 особа. Для порівняння у 79 діючих установах виконання покарань станом на 1 травня 2021 року трималася 31 240 осіб. Отже, частка жінок серед усієї маси засуджених є незначною. Є доцільність у створенні муніципальних виправних колоній, призначених для утримання засуджених жінок, розрахованих не більше ніж на 20 місць. У такий спосіб буде досягнуто виконання вимог Кримінально-виконавчого законодавства, а також міжнародних стандартів поводження із засудженими.

Стосовно проблем лікування засуджених жінок від алкоголізму чи наркоманії, зазначимо, що, на жаль, на сучасному етапі відсутня можливість якісного лікування засуджених від алкоголізму та

⁵⁵ Тези виступу заступника Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань Калашник Н.Г. на Всеукраїнській нараді-семінарі з актуальних проблем діяльності професійно-технічних навчальних закладів при установах виконання покарань «Розвиток системи професійно-технічного навчання засуджених – шлях до їх соціальної адаптації в суспільстві» м. Біла Церква, 1 грудня 2006 року. URL: www.kvs.gov.ua (дата звернення 12.10.2021 р.)

наркоманії. Це пов'язано із відсутністю ліків, застарілим устаткуванням, низькою оплатою праці медичного персоналу. Усі ці фактори сукупно вимагають запровадження нових підходів до лікування цієї категорії засуджених. У зв'язку із цим пропонуємо таких засуджених жінок тримати в спеціально створених лікувальних закладах, де відносно них має відбуватися лікування, після чого суд має вирішити, до якої установи їх направити для подальшого відбування покарання. Окрім цього, потрібно налагодити співпрацю між закладами, де відбувається лікування засуджених від алкоголізму чи наркоманії, та закладами надання медичних послуг після звільнення з місць позбавлення волі.

Окрім цього, на рівні засобів масової інформації на державне замовлення повинна проводитися робота щодо зміни ставлення до осіб, звільнених з місць позбавлення волі, доведення того, що ці люди вже покарані державою за вчинене і суспільство повинно допомогти їм повернутися до загальноприйнятого життя на волі. На законодавчому рівні повинні бути розроблені та закріплені механізми стимулювання роботодавців до прийняття на роботу осіб, які звільнились з місць позбавлення волі. Керівництву установ виконання покарань доцільно більш активно співпрацювати із державними центрами зайнятості населення у частині визначення попиту на ринку праці і за можливості намагатися навчати засуджених відповідним професіям.

АНОТАЦІЯ

У сучасних умовах реформування пенітенціарної системи України важливим питанням є врахування особливостей виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками. Автором проаналізовано та надано пропозиції щодо покращення рівномірності розподілу виправних колоній, призначених для утримання засуджених жінок. Проведено аналіз стану захворюваності засуджених до позбавлення волі жінок на алкоголізм та наркоманію. Визначено проблеми, пов'язані із лікуванням засуджених жінок від цих видів захворювань. Наведено пропозиції щодо покращення якості надання медичних послуг для цієї категорії засуджених жінок. Розглянуто поняття соціалізації та ресоціалізації, важливість цих понять для суспільства та держави. Надано пропозиції щодо покращення процесу ресоціалізації жінок, які відбули призначене їм покарання у виді позбавлення волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доклад Рабочей группы экспертов по подготовке рабочей сессии пятого Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. *Международный обзор уголовной политики*. 1977. № 33. С. 90.

2. Пенитенциарные системы зарубежных стран : учебно-практическое пособие / сост. В.И. Гуржий, М.П. Мелентьев. К. : РИО МВД Украины, 1993. 104 с.

3. Меркулова В.О. Міжнародні тенденції у сфері реалізації кримінально-правової відповідальності жінок, які скоїли злочин: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 4. С. 88–89.

4. Кримінально-виконавчий кодекс : Закон України від 01.01.2004 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

5. Перелік найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 10.05.2017 р. № 1519/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1519323-17>.

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

7. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 20 с.

8. Корзун И.В. Криминологическая характеристика и профилактика женской преступности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., ВНИИ МВД РФ, 1994. 23 с.

9. Тросюк Н. Христианская программа в латвийской женской тюрьме. *Аспект: Інформаційний бюлетень*. 2004. № 1 (11). С. 47–48.

10. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. 241 с.

11. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 17 с.

12. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія. Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. 281 с.

13. Шулежко Т.А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 24 с.

14. Дашковська О. Гендер і право: логіко-понятійний аналіз. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 16–21.

15. Котюк І.І., Костенко О.М. Кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче право України: гендерна експертиза. К. : Логос, 2004. 127 с.

16. Митина О.В. Женское гендерное поведение в социальном и кроскультурном аспектах. *Общественные науки и современность*. 1999. № 3. С. 179–190.

17.Трубников В., Яровой А. Гендерные аспекты уголовно-исполнительного права Украины. *Аспект: Інформаційний бюлетень*. 2004. № 2. С. 22–26.

18.Костенко О.М. Гендерний аналіз Кримінально-виконавчого кодексу України за формулою «рівність через адекватність». *Проблеми пенітенціарної теорії та практики: Щорічний бюлетень* / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А.А. Музики. К. : КІОІ КНУВС, 2005. № 10. С. 68–76.

19. Усатий Г.О. Кримінально-правовий компроміс : монографія. К. : Атіка, 2001. 128 с.

20. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>.

21. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України станом на 1 травня 2021 року. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-01.05.2021.pdf>.

22. Явчуновская Т.М. Влияние алкоголизма как вида психической аномалии на преступность среди женщин. Личность преступника и уголовная ответственность (правовые, криминологические проблемы). Саратов, 1981. С. 63–71.

23. Рєзнїченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : монографія. Одеса : ОДУВС, 2009. 173.

24. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / за заг. ред. проф. О.М. Джужу. К. : Атіка, 2006. 352 с.

25. Радзивілова О.В. Психосоціальні особливості жінок, які вчинили насильницькі злочини у стані алкогольного сп'яніння. *Психологічний часопис*. 2017. № 5 (9). С. 139–149.

26. Михлин А.С. Роль социальных и демографических свойств личности в исправлении и перевоспитании осужденных к лишению свободы. М. : ВНИИ МВД СССР, 1970. 186 с.

27. Потемкина А.Т. Характеристика осужденных женщин, отбывающих наказание в ИТК. Специальная перепись 1989 г. М. : НИИ МВД РФ, 1993. 80 с.

28. ЖІНКИ та НАРКОТИКИ: 5 важливих фактів із судової статистики. URL: <https://www.legalife.com.ua/2018/03/20/zhinky-ta-narkotyky-5-vazhlyvykh-faktiv-iz-sudovoi-statystyky/> (дата звернення: 08.02.2021).

29. Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні. URL: <http://www.ummcda.org.ua> (дата звернення: 29.01.2021).

30. Страшна статистика: на сьогодні в Україні 500 тисяч наркозалежних. URL: <https://dyvys.info/2017/06/26/strashna-statystyka-na-sogodni-v-ukrayini-500-tysyach-narkozaleznyh/> (дата звернення: 29.01.2021).

31. Пшенічний В. Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 19 с.

32. Басенко М.С. Психологическая характеристика личности женщины, потребляющей наркотики и ее учет в воспитательной деятельности в местах лишения свободы : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Москва, 1991. 25 с.

33. Моніторинговий візит до Качанівської виправної колонії № 54. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1534770449> (дата звернення: 04.01.2021).

34. Кротюк В.Т. Роль трудової терапії у виправленні засуджених, до яких застосовується примусове лікування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 33–34.

35. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Харків, 2004. 20 с.

36. Михлин А.С., Селиверстов В.И. Проблемы правовой реформы в сфере исполнения наказаний. *Государство и право*. 2002. № 6. С. 46–53.

37. Большой энциклопедический словарь. М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб. : «Норинт», 1997. 1456 с.

38. Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / упоряд. : В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. К. : Юрінком Інтер, 2005. 432 с.

39. Синьов В.М., Кривуша В.І. Пенітенціарна педагогіка в запитаннях та відповідях. К., 2000. 119 с.

40. Гречанюк С.К. Взаємодія установ виконання покарань зі спеціальними державними інституціями по влаштуванню звільнених осіб (організаційно-правові аспекти). *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія «Юридичні і політичні науки»*, 2012. Вип. 48. С. 248–253.

41. Палійчук О.В. Механізми соціальної адаптації осіб, звільнених від покарання на підставі акта про амністію та помилування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2007. № 1 (37). С. 232–239.

42. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : навч. посіб. / за заг. ред. Синьова В.М. Біла Церква, 2003. 101 с.

43. Резніченко Г.С. Окремі аспекти соціально-демографічної характеристики жінок, засуджених до позбавлення волі. *Вісник національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2006. № 32. С. 48–55.

44. Панасюк М.Б. Проблеми реабілітації ув'язнених: західний досвід. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ*. Київ, 2001. № 6. С. 144–157.

45. Неживець О.М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

46. Марьяновский Г. Несостоявшиеся шаги судебно-правовой реформы. В поисках альтернатив тюремному наказанию : межд. симпозиум., 15–16 января 1997 г. С. 49–53.

47. Кутепов М.Ю. Соціальна адаптація засуджених жінок як складова їх ресоціалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 3. Том. 2. С. 95–98.

48. Ульянченко А.В. Економіко-правові особливості регулювання суспільно корисної праці засуджених в Україні. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=7 (дата звернення 15.10.2020 р.)

49. Тези виступу заступника Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань Калашник Н.Г. на Всеукраїнській нараді-семінарі з актуальних проблем діяльності професійно-технічних навчальних закладів при установах виконання покарань «Розвиток системи професійно-технічного навчання засуджених – шлях до їх соціальної адаптації в суспільстві» м. Біла Церква, 1 грудня 2006 року. URL: www.kvs.gov.ua (дата звернення: 12.10.2020).

Information about the author:

Reznichenko Hanna Semenivna,

Candidate of Law (Ph.D.), Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Criminal Law and Criminology

Odesa State University of Internal Affairs

1, Uspenska str., Odesa, 65014, Ukraine

**LEGAL SCIENCE AND EDUCATION
IN UKRAINE AND EU COUNTRIES: A PARADIGM SHIFT**

Collective monograph

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2021. gada 30. jūnijs
Tirāža 150 eks.